

Державно-правові погляди Т.Г. Шевченка

“Він був сином мужика, і став володарем в царстві духа.
Він був кріпаком, і став велетнем в царстві людської культури...
Десять літ він томився під вагою російської солдатської муштри,
а для волі Росії зробив більше, ніж десять переможних армій”.

І. Франко

*В.П. Пастухов,
кандидат юридичних наук,
професор, адвокат
(Академія адвокатури України)*

У цьому році минає 190 років від дня народження Тараса Шевченка. Все прогресивне людство вшановує пам'ять великого українського пророка, революціонера. Сьогодні чимало письменників, науковців, політиків, представників засобів масової інформації уникають словосполучення “Тарас Шевченко – революціонер-демократ”. Слова “революціонер”, “революція” перекладаються з французької як “переворот”, тобто якісні зміни в будь-якій сфері життя, в тому числі й у соціальній. Революція соціальна тлумачиться як “докорінний переворот в житті суспільства, який приводить до ліквідації віджитого суспільного ладу й утвердження нового, прогресивнішого”. Саме за повалення кріпацтва і царизму в Росії, активно і безкомпромісно боровся український геній – революціонер, демократ Тарас Шевченко, про що яскраво і однознач-

но свідчить вся його творча діяльність. Зокрема він писав:

А щоб збудить
Хиренну волю, треба миром,
Громадою обух сталить;
Та добре вигострить сокиру —
Тай заходиться вже будить.

Це суть всього його недовгого мученицького, але світлого життя – “якби кайдани перегристи”. Тому уникати слів “революціонер-демократ Тарас Шевченко” було б помилково і несправедливо відносно поета. За формою (ім'я Тарас в перекладі з грецької – “бунтівник”) і за змістом він – революціонер. Все життя Т. Шевченко карався, мучився, але не каюся і боровся за правду, за кращу долю свого народу шляхом “перевороту” – докорінної зміни суспільного і державного ладу в царській Росії – “скажи, що правда оживе; встане правда! встане воля!”...

У численних працях науковців досліджується світогляд і діяльність видатного сина українського народу. У даній статті ми зупинимося лише на окремих поглядах Тараса Шевченка з питань держави і права царської Росії, що відбилися в його творах. Тарас Шевченко не зай-

мався спеціально державно-правовими проблемами, тому не слід шукати в його поглядах чіткої і цільної системи цих питань або розробки державно-правових інститутів. Як мислителя-демократа його цікавили головним чином філософський і соціальний бік найвпливовіших державно-правових проблем свого часу. Тому в багатьох його творах ці питання тією чи іншою мірою і формою торкаються державно-правових проблем царської Росії.

Тарас Шевченко відіграв видатну роль у визвольній боротьбі українського народу в середині XIX ст. Виходець з простого народу, він з раннього дитинства бачив його страждання, тому виступав як революційний борець за “правду і волю”. Уже в перших своїх творах він показав себе революціонером і непримиренним ворогом кріпацтва та царського самодержавства. Гостро і безкомпромісно Т. Шевченко викривав деспотичний царський лад, гнівним словом розвінчував коронованих катів, закликав народ до боротьби з гнобителями. Тому його твори вражають силою і яскравістю революційної думки, ненавистю до кріпосництва і царизму. Демократичні ідеї боротьби проти самодержавства Чернишевського, Добролюбова і Герцена мали величезний вплив на світогляд Шевченка. Політична спрямованість його творчості досягає найвищої сили і гостроти, набуваючи викривального характеру.

Т. Шевченко, як і всі революційні демократи, вбачав головне зло свого часу в кріпосному праві. Його революційний демократизм найвиразніше проявляється після перебування Т. Шевченка в Україні у 1843 р., де поет знову безпосередньо зіткнувся з жахом кріпацтва. Ще раніше в поемах на історичні теми Шевченко ви-

ступав проти пригнічення народних мас. Тепер же його революційний демократизм проявляється якнайвиразніше. У низці своїх творів, таких як “Сон”, “Кавказ” тощо, Шевченко відкрито виступає проти феодално-кріпосного ладу і царського самодержавства. Він звертається з прямим закликом до пригнічених піднятися на боротьбу. Вважаючи кріпосний лад головним злом у житті народів, які населяли Російську імперію, Шевченко у своїх творах дав глибоку і гостру критику тих основ, на яких тримався цей лад. Однією з ганебних сторін кріпосництва була система беззаконня і свавілля. Ця система породжувала і заохочувала дикі та жорстокі злочини, що вчинялися представниками панівних класів щодо трудящих. Несправедливість кріпосного ладу, дике свавілля панівних класів, злиденне становище народу викликали з його боку гнівний протест і заклики до народних повстань. Тарас Шевченко – зухвалий геній, який цілому народові проклав шлях проти течії. Всупереч цьому, всупереч очевидності й усім обставинам він виявив чудо людської любові й віри до народу і на сторожі поставив слово. Слово Правди, Закону, Права.

Погляди Т. Шевченка на державу і право виразно постають у чисельних його творах. Наприклад, у вірші “Саул” простежується теорія насильства.

...Свої ягнята і телята
На полі вольнім вольно пас
Чабан було в своєму раї...
Аж ось лихий царя несе
З законами, з мечем, з катами,
З князями, темними рабами.

З болем у серці пише Шевченко у “*Розритій могилі*” і про рідну Україну.

Світе тихий, краю милий,
Моя Україно!
За що тебе сплюндровано,
За що, мамо, гинеш?

Проблеми права, законності яскраво виписані в його творах **“Пророк”**, **“Подражаніє Іезекілію”** та інших. В поемі **“Кавказ”** він з гнівом пише:

По закону апостола.
Ви любите брата!...
Ви любите на братові
Шкуру, а не душу!
Та лупите по закону...

Тарас Шевченко, вірогідно, не мав ніяких ілюзій щодо законодавчих обмежень свавілля самодержавства. В комедії **“Сон”** він пише:

Он глянь, у тім раї, що ти покидаєш,
Латану свитину з каліки знімають,
З шкурою знімають, бо нічим обуть
Княжат недорослих; а он розпинають
Вдову за подушне, а сина кують,
Єдиного сина, єдину дитину
Єдину надію! В військо оддають!..
А онде під тином
Опухла дитина, голоднеє мре,
А мати пшеницю на панщині жне.

Шевченко був не тільки геніальним поетом, але й глибоким мислителем. Повз нього не могли пройти непоміченими такі сторони тодішньої дійсності, які кидали яскраве світло на весь правовий устрій Росії того часу.

Державно-правові проблеми привертати його увагу головним чином тому, що їх розгляд давав можливість викрити і показати порочність самого існування кріпосницько-самодержавного ладу царської Росії, непримиренність існуючих у ньому суперечностей. Це необхідно було для об'рунтування і підтвердження основної ідеї про необхідність рішучої боротьби з самодержавством

і кріпацтвом. У своїх творах Тарас Шевченко показав, що в царській Росії злочинність охоплює всі верстви кріпосницького ладу і утворює немов суспільну піраміду, увінчану першим у російській державі злочинцем – царем. Поет дав широку картину великої неправди і мерзоти, що лежить в основі політичного ладу всієї Російської держави. Поміщики-кріпосники, зображені в творах Шевченка, — це тирані і викінчені злочинці. Він не обмежувався показом лише окремих фактів зла, а й доходив широких висновків. Шевченко показав, що церква стала на службу темному царству насильства і гніту, зробившись моральною опорою всіх мерзенних порядків. Небо вислухує молитви тиранів “за кражу, за війну, за кров”, які потім приносять йому подарований катом “з пожару вкрадений покров”¹.

У вступі до поеми **“Юродивий”**, Шевченко малює картину найжорстокіших злочинів і свавілля, що чиняться “в дні фельдфебеля-царя”, таврує “сатрапів”, “лакеїв капрала п'яного”, які слухняно виконують його волю. Особливо гостро поет картає царів, в яких вбачає найвище уособлення існуючого зла. Звертаючись до Миколи I, Шевченко говорить:

“Безбожний царю! Творче зла!
Правди гонителю жестокий!
Чого накоїв на землі!”

Він вважав одним з найтяжчих злочинів царизму засудження борців за народне щастя, за волю, приречених на страждання у “вертепах темних і норах без дна”.

Поет показував у своїх творах повне фарисейство правосуддя в царській Росії і заступницьке ставлення царського суду

до злочинців – вихідців з привілейованих класів. Про це Шевченко багато пише в своєму щоденнику, заносючи туди відомі йому факти, які свідчать про те, що вся система судового устрою в експлуататорському суспільстві забезпечує некараність панівним класам. Так, у його “Щоденнику” є запис про поручника Обрядіна, який крав посилки, що надходили на адресу рядових. Одного разу він привласнив гроші, що надійшли рядовому Скобелеву. Останній, дізнавшись про це, прийшов до Обрядіна, маючи на руках речові докази вчиненого злочину. Обрядін вдарив Скобелева по обличчю, той, захищаючись, відповів тим же. За це Скобелев був зашуджений військовим судом до 2 000 ударів шпіцрутенами і заслання в арештантські роти на сім років. Обрядіну ж лише запропонували подати у відставку. Шевченко зауважує, що це не поодинокий приклад лжеправосуддя царських судів². У іншому місці “Щоденника” Шевченко наводить випадок жорстокої розправи царської поліції з дівчиною, яку силоміць намагалися втягнути в дім розпустити. Замість того, щоб покарати винуватців цього підлого злочину, дівчину відшмагали різками і відправили у робочий дім, де вона через кілька днів померла³. У “Щоденнику” від 7 січня 1858 р. поет занотовує ще один яскравий приклад беззаконня. Коханка “растленного сатрапа Перовского однажды, собираясь к обеду, рассердилась за что-то на горничную, да и хватила ее утюгом в голову. Горничную похоронили и тем дело покончил всемогущий сатрап”. Там же записано, що побічний син того же Перовського – улюбленця Миколи І – власноручно зарізав свого денщика, за що був лише розжалуваний в солдати. Ці за-

писи Шевченко супроводив зауваженнями: “О Николай, Николай! Какие у тебя лихие сподручники были. По Сеньке шапка!”⁴

Записи в “Щоденнику” Шевченка свідчать, наскільки глибоко і вірно він розумів класову природу царської законності. Поет зазначає, що думка Миколи І замінює закон, що закон “в присутственных местах ставится в защиту воровства и нерадения, а под его буквой скрывались преступления, хотя внешне форма была соблюдена”, що злочинство в правлячих колах стало звичайним явищем і той “более почтен, кто более украд”, що “правды нет в суде” тощо⁵.

Поет називав таку політику “круговою порукою” і безпосередньо зв’язував її зі злочинністю самих основ експлуататорського суспільства. Заступництво з боку суду до злочинців з привілейованих класів пояснює негативне, вороже ставлення народу до судових установ. Поет-революціонер прагнув показати глибоку суперечність між правосвідомістю трудящих і правосвідомістю пануючих класів. Народ вважав суд не органом правосуддя, а органом розправи і свавілля. Саме тому Шевченко повністю виправдовував порушення законів народом. Самосуд над поміщиками він розцінював як акт справедливості і необхідної оборони від насильства гнобителів. Шевченко чудово розумів, що добитися правосуддя в умовах кріпосного ладу селянинові неможливо. Тому він схвалював розправу трудящих з гнобителями. Відмічаючи в “Щоденнику” жорстоке ставлення поміщика Демидова до своїх селян, яких він грабував і над якими знущався, поет пише: “Кроткие мужики, вместо того, чтобы повесить своего грабителя, пришли к губернатору

просить управы, а губернатор, не будучи дурак, велел их посечь за то, что они искали управы по начальству, т.е. начинали с станowego”⁶.

Корінну причину злочинності в експлуататорському суспільстві він вбачав насамперед у системі суспільного устрою, в його несправедливості. Характерно, що серед інших темних явищ російської дійсності виступають образи кримінальних злочинців, каторжників, закутих у кайдани, які виносять з нір золото, щоб ним залити ненажерну пельку багатів. Іван Франко, розкриваючи думки Шевченка, писав, що це злочинці і розбійники, яких суспільство гнітом своєї нерівності, своїх внутрішніх суперечностей зіштовхнуло з чесного шляху, яких воно поставило проти себе, а потім само ж за цей опір тяжко покарало⁷.

У деяких творах Шевченко проводить думку, що злочин є актом помсти трудящих своїм гнобителям. Так герой повісті **“Варнак”** стає отаманом розбійників після того, як з його нареченої поглумився поміщик. Поет показує, що це не розбійники у власному розумінні слова. Це люди “бедные, обиженные, загнанные, ограбленные”, які займаються “честным лыцарским промыслом”, мета якого “брать у богатых и отдавать бедным”⁸. Поет підкреслює, що жорстокість їх проявляється лише щодо панівних класів.

Найяскравіше ідея соціального протесту виражена в поемі **“Гайдамаки”** – найвизначнішому по широті і ідейній силі творі Шевченка.

Все йде, все минає – і краю немає...
І дурень, і мудрий нічого не знає...
Сини мої, Гайдамаки!
Світ широкий, воля, – ...

Сини мої! Орли мої!
Летіть в Україну, –
Хоч і лихо зустрінесться,
Та не на чужині...

Поет зображує боротьбу українського селянства з польською шляхтою, що панувала в Україні й чинила найжорстокіший терор. В’язниці були переповнені “непокірними” українцями. Їх катували, з них знущалися, валтували їхніх дружин, вбивали дітей. Кінець XVI і все XVII століття знаменні повстаннями народних мас України проти польської шляхти, проти національного гноблення. Особливо широкого розмаху набуло повстання так званої “гайдамачини” (селян-повстанців) у XVII ст. Одне з таких повстань 1768 р., що ввійшло в історію під назвою “коліївщини”, і лягло в основу поеми Шевченка **“Гайдамаки”**. Поет реалістично зобразив стихію селянської революції, політично незрілої, але могутньої і грізної, народженої прагненням добитися правди і справедливості. Боротьбу гайдамаків Шевченко вважав “святою справою”.

На прикладі героя поеми Яреми Галайди Шевченко показував, що селяни-наймити ставали гайдамаками, бо не могли більше терпіти гноблення хазяїв. І саме тому, що в гайдамацькому русі Шевченко бачив риси класової боротьби, він неодноразово повертався до цієї теми і після того, як історична тематика його вже мало цікавила, коли головну увагу він став приділяти темі боротьби з кріпосницьким ладом.

Безчинства конфедератів, що грабували Україну, знущалися з її народу, стали безпосереднім поштовхом для нагрілого повстання. У поемі зображена страшна розправа гайдамаків, керованих Гонтою і Залізнякам, над поляками.

Жорстока розправа гайдамаків характеризується в поемі як справедливий народний правосуд. Всупереч реакційним історикам, які характеризували гайдамаччину як анархію і розбій, Шевченко показав гайдамаків борцями за волю народу. З гнівом викривав він брехню офіційної реакційної поміщицької історіографії, що вважала гайдамаків кримінальними злочинцями. Заперечуючи А. Скальковському та іншим авторам подібної точки зору, які твердили, що “ гайдамаки не воїны, – разбойники, воры. Пятно в нашей истории...”⁹ Шевченко звертається до них і до всіх гнобителів українського народу зі словами гніву:

Брешеш, людоморе!
За святую правду-волю
Розбійник не стане,
Не розкує закований
У ваші кайдани
Народ темний, не заріже
Лукавого сина,
Не розіб'є живе серце
За свою країну.

У поемі “Холодний яр” Т. Шевченко як би попереджає царат, що настане народна помста “За свою країну”:

Ви – розбійники неситі,
Голодні ворони.
По якому правдивому
Святому закону
І землею, всім даною
І сердешним людом
Торгуєте? Стережіться ж,
Бо лихо вам буде...
Бо в день радості над вами
Розпадеться кара
І повіє огонь новий
З Холодного Яру.

Іменем Бога Шевченко благословляє на боротьбу за волю:

Борітеся – поборете,
Вам Бог допомагає!
За вас правда...

Величезною заслугою Шевченка є те, що він першим з українських демократів приділяв увагу темі відносності поняття злочину і дав правильне трактування цієї проблеми. Злочин в умовах експлуаторського суспільства – це, на думку поета, найчастіше акт помсти трудящого експлуаторам. По-друге, Шевченко аж ніяк не вважає злочином революційну боротьбу проти гнобителів. Це, підкреслює він, – свята справа. З глибоким співчуттям Шевченко говорить про сміливих борців за волю, невтомних сіячів світлих ідей, непримиренних ворогів “темного царства”¹⁰.

Непримиренно ставлячись до злодіянь представників панівних класів, Шевченко вважає їх такими тяжкими, що ніяке земне покарання не може їх спокутувати. Ідея відплати в образі суду найвищої справедливості – неминучого і нещадного – проходить через багато творів Шевченка. У вірші “О, люди!”, говорячи про страждання трудящих, які терплять страшні муки від своїх гнобителів, поет питає:

Чи буде суд! Чи буде кара!
Царям, царятам на землі?
Чи буде правда меж людьми?

І сам в інших творах відповідає:
Ні настане час великий небесної кари..

Уже ворушаться царі.
І буде правда на землі.

У посланні “І мертвим і живим, і ненародженим...” Шевченко висловлював глибоку віру в швидке настання народної революції. Звертаючись до поміщиків, він пророче писав:

Розкуються незабаром
Заковані люде,
Настане суд, заговорять
І Дніпро і гори!
І потече сторіками
Кров у синє море
Дітей ваших...

Злочини віковічних пригноблювачів
трудящих настільки страшні, що кара
за них може бути тільки найжорстокі-
шою і безпощадною. Суд буде непотрі-
бен, бо рішення народу вже є:

Окують царей неситих
В залізній пута,
Їх славних, оковами
Ручними окрутять
І осудять губителів
Судом своїм правим.
І навіки стане слава
Преподобним слава.

У розправі повсталого народу Шев-
ченко вбачав найвище втілення справед-
ливої розплати і пророче провістив той
час, коли пригноблені народи, і серед
них український народ, скинуть окови
рабства і творитимуть своє право – нове
(народне) право.

У боротьбі за правду, за волю Украї-
ни, за її гноблений народ Тарас Шевчен-
ко йшов на муки, на самопожертву.

О думи мої! О славо злая!
За тебе марно я в чужому краю
Караюсь, мучуся...але не каюсь!..
Люблю, як щиру, вірну дружину,
Як безталанну свою Вкраїну!
Роби, що хочеш з темним зо мною...

Тарас Шевченко щиро і твердо вірив,
що прийде час справедливості:

І на оновленій землі
Врага не буде, супостата,
А буде син, і буде мати,
І будуть люде на землі...
І забудеться срамотна
Давня година,

І оживе добра слава
Слава України...

У одному зі своїх філософських
творів “Доля” Тарас Шевченко наче
сповідається, підводить підсумок свого
важкого, але пророчого життя і вірить
у славу свою, яку він заслужив вірою
і правдою:

Ми не лукавили з тобою,
Ми просто йшли; у нас нема
Зерна неправди за собою.
Ходімо ж, доленько моя!
Мій друже вбогий, нелукавий!
Ходімо даліше, даліше слава,
А слава – заповідь моя.

Тепер Тарас Шевченко має велику
славу і шану не тільки в українського
народу, а й у народів інших країн. Його
твори перекладено мовами багатьох на-
родів. Йому спорудженні пам’ятники
в багатьох країнах світу. Панас Мирний
писав, що “Шевченкова слава все більше
і більше зростатиме. Це вже не Кобзар,
що виспіває долю рідного народу, а ук-
раїнський пророк, що проповідує людям
любов, правду та братерство”. Прези-
дент США Ліндон Б. Джонсон з приво-
ду встановлення статуї Шевченку у Ва-
шингтоні в спеціальному посланні
писав: “Він був більше, як українець –
він був державним мужем і громадяни-
ном світу. Він був більше, як поет – він
був хоробрим войовником за права
і волю людей. Його поезія – з народу
й для народу. Статую Шевченку постав-
лено, щоб вона усім живим і тим, хто
прийде після нас, нагадувала про його
велич”. Він жив, творив, боровся, щоб
“Святу правду возвестить!” Його
творчість, пророчість, геніальність живі,
дієві й сьогодні.

Як потрібен Тарас Шевченко нам
тепер, щоб “святої сили – людське сер-
це пробивать”. Щоб подивився сьо-

годні на Україну “суверенну, незалежну, демократичну, соціальну, правову державу” і ще раз сказав:

Доборолась Україна
До самого краю,
Гірше ляха свої діти
Її розпинають.

Виступаючи на мітингу-реквіємі в Каневі 22 травня 2004 року Голова Верховної Ради України Володимир Литвин сказав: “З Шевченкових часів люди звикли бачити в державі гнобителя і визискувача, ворожу силу, що розкрадає народні багатства. Ми повинні докорінно змінити характер держави – не люди для держави, а держава для людей. Демократична держава має гарантувати своїм громадянам справедливу зарплату, гідну пенсію, здорове довкілля, доступну охорону здоров’я, особисту безпеку, майбутнє дітей через високоякісну освіту. Держава повинна підтримувати українську культуру і мову, розвиток науки, оберігати духовність. Тільки така держава стане державою народу – втіленням ідеалів і мрій Великого Кобзаря... Нам ще треба довго йти до Шевченка, до втілення його ідеалів на своїй землі... Демократію неможли-

во побудувати в країні жебраків. Заможній народ – основа демократії”.

Так, нам ще довго йти до здійснення його ідеалів і мрій. Як продовження цієї теми звучать слова сучасного поета Б.І. Олійника:

Доки нам оті
терпіти муки?
Клан над кланом.
Злодій на коні
Бідкаються земляки мої...
Пригадалось мовлене
східно...
– **А чого дурні? Тому, що бідні**
– **А чого ж ми бідні?**
...Та ото ж.

Доводиться констатувати, що на сьогодні законотворення, виконання законів, забезпечення передбачених Конституцією прав і свобод громадянина та забезпечення його потреб, ставлення до людини і національних багатств в Україні, на жаль, ще дуже далекі від того, аби втратило актуальність питання-твердження Тараса Григоровича:

Коли ми діждемося Вашингтона
З новим і праведним законом?
А діждемось – таки колись!¹¹

¹ Шевченко Тарас. Повне зібрання творів: У 6-ти т. – Т. 1. – К., 1963. – С. 327.

² Там же. – Т. V. – С. 54–55.

³ Там же. – С. 177–178.

⁴ Там же. – С. 185.

⁵ Шевченко Тарас. Повне зібрання творів: У 6-ти т. – Т. 1. – С. 134.

⁶ Там же. – С. 164.

⁷ Див.: Франко І.Я. Твори. – Т. XVII. – С. 21.

⁸ Шевченко Тарас. Повне зібрання творів: У 6-ти т. – Т. II. – С. 161–162.

⁹ Слова, процитовані Шевченком у вірші “Холодний яр”.

¹⁰ Див. сатиру “Сон” і поему “Кавказ”.

¹¹ Шевченко Тарас. Твори: В 5-ти т. – Т. 2. – К.: Дніпро, 1978. – С. 248.